

Ivaniuta T.N.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and
Law

National University of Food Technology

**THEORETICAL AND METHODOICAL APPROACHES TO
ESTABLISHMENT OF AN EFFECTIVE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF
FOOD PROCESSING ENTERPRISES OF UKRAINE**

Іванюта Т.М

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і права

Національний університет харчових технологій

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ
СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ**

This scientific work is dedicated to study of economic security system of food processing enterprises of Ukraine. The author suggests a methodical approach to establishment of an economic security system of food processing enterprises of Ukraine based on types of economic security centralization and suggests a number of criteria for selecting the best type of economic security system taking into account the specifics of the industrial enterprises.

Дана наукова праця присвячена вивченню системи економічної безпеки підприємств харчової промисловості України. Автором запропоновано методичний підхід до побудови системи економічної безпеки харчових підприємств України на основі виділення типів централізації економічної безпеки та запропоновано ряд критеріїв обрання найбільш оптимального типу системи економічної безпеки з урахуванням особливостей підприємств галузі.

Ключові слова: підприємства харчової промисловості України, економічна безпека підприємства, система економічної безпеки.

Key words: food processing enterprises of Ukraine, economic security of enterprises, economic security system

В сучасних умовах господарювання України, пов'язаних з кризовими ситуаціями, політичною нестабільністю, неузгодженістю та недосконалістю правової бази, відсутністю науково обґрунтованої концепції реформ, криміналізації бізнесу, підвищується зацікавленість науковців та підприємців питаннями пов'язаними із забезпеченням економічної безпеки господарювання.

Підвищений інтерес до цієї проблеми спостерігається як серед російських, так і українських вчених. Найбільшу увагу цьому питанню приділяють Чернявський А.А., Андрощук Г.А., Крайнев П.П., Нікіфоров Г.К., Грунін О.А. та Грунін С.О., Доронін А.І., Духов В.Є, Ярочкін В.І., І.М. Кузнецов та інші[1, 2, 4-166]. Проте на сучасному етапі поняття «безпека», «економічна безпека», «економічна безпека підприємства» має велику кількість різноманітних визначень.

Для суб'єктів господарювання України в сучасних умовах найбільш важливою є економічна безпека підприємства. Проте, слід зазначити, що розробка теорії саме економічної безпеки підприємства (підприємництва) знаходиться ще на початковій стадії. Але в науковій літературі постсоціалістичного простору, що стосується економіки, підприємництва та безпеки зокрема, сутність економічної безпеки, її елементів, функцій, завдань та структури наводиться не завжди повно та чітко. Найчастіше економічну безпеку зводять до протистояння економічним злочинам, але, на нашу думку, ця економічна категорія більш широка та ємна.

Отже проаналізувавши думки науковців та врахувавши недоліки та позитивні моменти, пропонуємо наступне трактування поняття економічної безпеки для підприємств харчової промисловості: економічна безпека підприємства – це стан господарюючого суб'єкта, при якому він (господарюючий суб'єкт) досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих (або можливих) небезпек, загроз, непередбачуваних обставин, забезпечує стабільну діяльність, ефективно використання можливостей і розвиток в умовах конкуренції та ризику.

Досягнення бажаного стану економічної безпеки суб'єкта господарювання харчової промисловості України неможливе без створення ефективної системи безпеки підприємства (СЕБ).

Створення системи безпеки підприємства та організація її успішного функціонування повинні ґрунтуватись на методологічних основах наукової теорії безпеки. Повинні бути визначені: мета створення системи безпеки підприємства; завдання; коло діяльності системи, напрямки побудови.

Метою створення та діяльності системи безпеки є своєчасне виявлення та запобігання як зовнішнім, так і внутрішнім небезпекам та загрозам, забезпечення стабільної діяльності, ефективного використання можливостей і розвитку підприємства. Досягнути поставленої цілі можна за допомогою вирішення цілого комплексу завдань.

Бачення українських та російських науковців стосовно переважної більшості завдань системи економічної безпеки однастайні. Отже, основними завданнями є:

- відшкодування матеріальних та моральних збитків завданих підприємству;
- вивчення та оцінка партнерів, конкурентів, клієнтів (наявних та потенційних);
- передбачення, виявлення можливих загроз та небезпек;
- пошук шляхів зниження впливу дестабілізуючих чинників та підвищення ефективності використання можливостей;
- фізична та технічна охорона об'єктів підприємства, персоналу;
- забезпечення збереження секретної інформації;
- добування інформації для відпрацювання управлінських рішень;
- організація консультативної підтримки;
- відпрацювання оптимальних варіантів прийняття рішень;
- створення сприятливої думки про підприємство.

При побудові системи економічної безпеки підприємства харчової промисловості, слід визначити, що її основними характеристиками має бути: унікальність, самостійність, комплексність, ефективність, дієвість.

Виходячи з вищенаведеного, можна запропонувати наступні основні напрямки побудови системи безпеки компанії [5]: економічна розвідка, економічна контррозвідка та внутрішня безпека, інформаційно-аналітична робота, інформаційна безпека, взаємодія з правоохоронними органами та владними структурами; навчання персоналу щодо забезпечення безпеки компанії; пропагандистське забезпечення політики підприємства.

Аналіз наведених вимог до роботи системи безпеки підприємства дозволив побудувати ефективну систему, що відповідає принципам, завданням, основним напрямкам побудови та характеристикам (рис. 1).

Нами виділено основні та допоміжні системи, підсистеми та їх елементи, врахування яких дозволять в подальшому побудувати ефективну систему безпеки підприємства харчової промисловості в умовах господарювання України.

Так до основних систем виділено «інформаційне забезпечення», «безпеку об'єктів» та «безпеку іміджу», які в свою чергу містять системи та підсистеми та елементи. До допоміжних систем віднесено системи та підсистеми, які забезпечують нормальне функціонування основних систем та підсистем. Зокрема до таких віднесено системи «реагування», «навчання», «запобігання» та «нормативно-правового забезпечення».

В свою чергу дієва система безпеки підприємства повинна передбачати обов'язкову експертну перевірку ефективності функціонування. Але таку перевірку неможна включати в систему безпеки підприємства, оскільки вона повинна бути неупередженою і реально відображати всі наявні недоліки системи, що перевіряється. Постійний незалежний моніторинг повинен забезпечити ефективність діяльності системи безпеки підприємства.

Система безпеки підприємства включає в себе потужні інформаційні системи зі складними логічними зв'язками між інформаційними об'єктами та значними обсягами інформації, має складні логічні моделі баз даних і розвинутий апарат для вирішення прикладних аналітичних завдань. Такі системи відрізняються складною технічною інфраструктурою збирання, передавання та обробки інформації, що задовольняє повноту, актуальність та оперативність надходження інформації для

аналізу і прийняття рішень, тобто вони вирішують завдання оперативного збирання інформації, інформаційної взаємодії з іншими інформаційними системами [5].

Основною метою створення на підприємстві системи інформаційного забезпечення є досягнення стану економічної безпеки, що, на нашу думку, досягається шляхом вирішення наступних завдань:

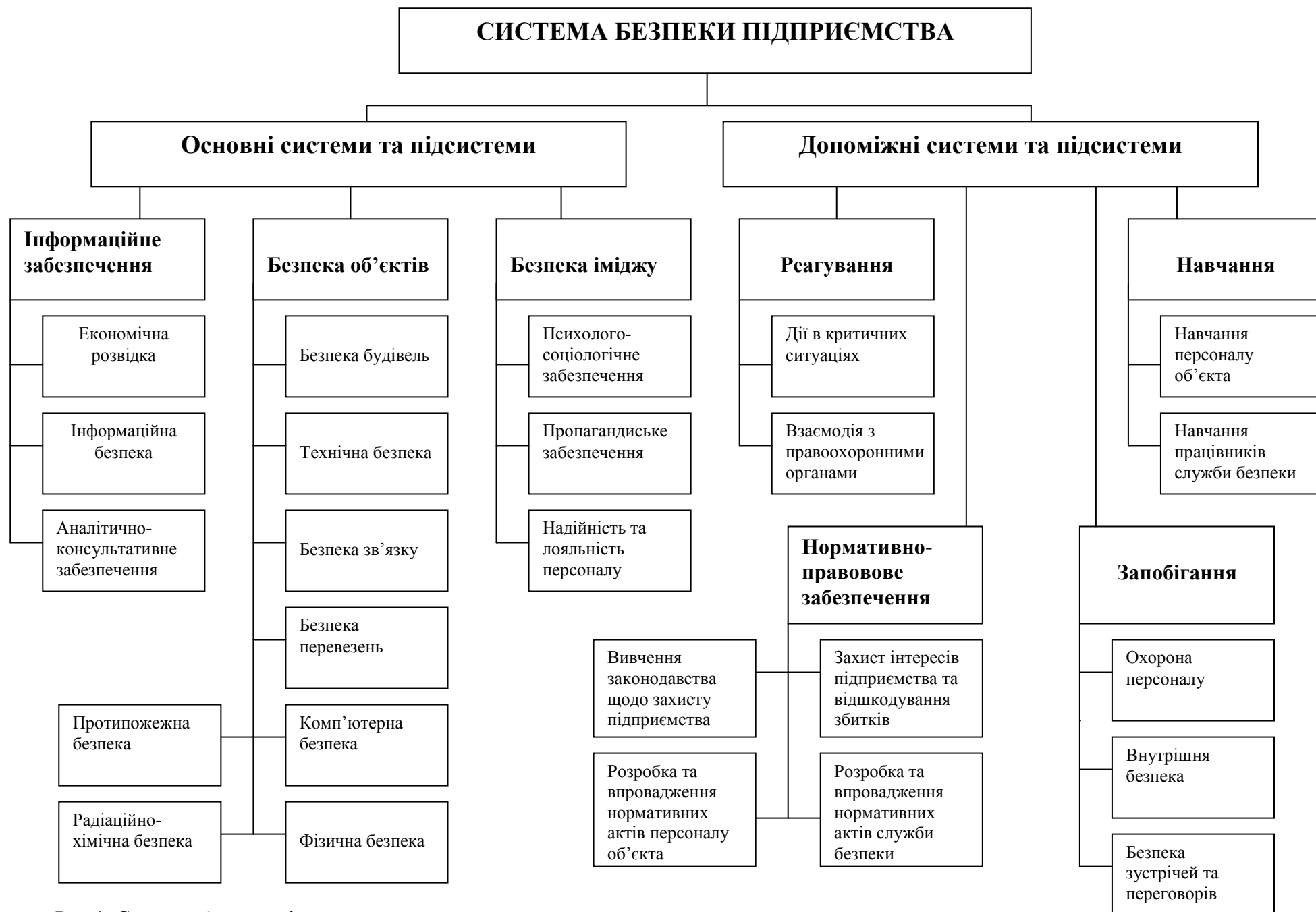

Рис.1. Система безпеки підприємства

- 1) володіння найбільш повною інформацією про оточуюче середовище та внутрішнє середовище підприємства;
- 2) моделювання та прогнозування різноманітних варіантів розвитку подій;
- 3) відпрацювання попередніх управлінських рішень за кожним з варіантів розвитку подій;
- 4) забезпечення збереження інформації та запобігання її витікання;
- 5) прийняття обґрунтованих управлінських рішень;
- 6) максимальне використання сприятливих факторів для діяльності підприємства та усунення або послаблення небезпек та загроз.

Таким чином, інформаційне забезпечення має здійснювати повний цикл обробки інформації від збирання до прийняття управлінських рішень. Тобто система інформаційного забезпечення стає одним з найважливіших підрозділів підприємства харчової промисловості, який повинен здійснювати прямий та зворотній зв'язок із зовнішнім середовищем та корегуватиме внутрішні фактори роботи господарюючого суб'єкта. Інформаційне забезпечення має стати основним «рецептором» існування та діяльності підприємства в сучасних умовах України.

Саме створення ефективної системи інформаційного забезпечення та максимальне використання її можливостей дозволить втриматися на ринку господарюючим суб'єктам під час економічної кризи та нестабільності. Для вирішення поставлених перед системою інформаційного забезпечення завдань необхідно виокремити наступні підсистеми: економічну розвідку, інформаційну безпеку та аналітично-консультативне забезпечення (рис.2).

Система інформаційного забезпечення має забезпечувати надходження інформації на підприємство, особливо це стосується відомостей про зовнішнє оточення, оскільки інформацію про діяльність підприємства отримати набагато легше та швидше, окрім того вона найчастіше знаходиться в первинно обробленому стані (звіти, відомості, плани, схеми тощо) у керівників відповідних підрозділів.

Рис.2. Система інформаційного забезпечення підприємства

Що стосується зовнішнього середовища, то збирання інформації та її первинну обробку необхідно окремо (додатково) організовувати. Збирання та первинну обробку інформації, як зовнішньої так і внутрішньої, повинна забезпечувати економічна розвідка, яка є однією із складових інформаційного забезпечення.

Для виживання в умовах сучасної конкурентної боротьби першочергове значення починає відігравати розвідка намірів конкурентів, вивчення основних тенденцій бізнесу, аналіз можливих ризиків тощо [2].

Економічна розвідка отримує реальну цінність лише завдяки осмисленню її результатів [2]. Інформація, яку вона надає, не завжди може повно відображати певні явища, враховувати всі фактори, та взаємозв'язки між подіями.

Провідну роль в інформаційному забезпеченні відіграє, на наш погляд, аналітично-консультативне підсистема, що здійснює просування матеріалів

розвідки до кінцевого споживача або замовника, тобто керівництва підприємства, і, на яке покладене завдання розроблення всіх можливих варіантів розвитку подій, знаходження взаємозв'язків, відпрацювання варіантів впливу. Саме цей підрозділ повинен стати основною опорою керівника підприємства в процесі прийняття управлінських рішень.

Робота системи економічної розвідки підприємства дасть певний мультиплікаційний ефект, поєднуючи інтереси забезпечення економічної безпеки підприємства з розв'язанням питань маркетингу, тактики, стратегії, оскільки на її основі виробляється ефективна економічна політика діяльності.

Стає зрозумілим, що достовірність зібраної інформації, а також ступінь довіри до неї справляє значний вплив на подальший аналіз та відпрацювання рекомендацій щодо дій в конкретних ситуаціях. Окрім того доступ до розвідувальних та аналітичних даних має бути обмеженим, що зменшить ймовірність витікання інформації та використання її на шкоду даному підприємству. Розв'язання цих питань стосується сфери інформаційної безпеки.

Нажаль, на більшості підприємств харчової промисловості України на сьогодні підрозділ інформаційної безпеки відірваний від реалій бізнесу та прив'язаний суто до інформаційних технологій. В більшості компаній відділ інформаційної безпеки вважається лише підрозділом інформаційних технологій та має загальний з ним бюджет.

Результати проведеної аналітичної роботи свідчать про наявність лише деяких елементів системи економічної безпеки на підприємствах що є яскравими представниками харчової промисловості України. Саме це обумовлює необхідність формування СЕБ на переважній більшості українських підприємств, особливо якщо вони планують працювати та розвиватись в довгостроковій перспективі в умовах інтеграції в світову економіку.

Особливим фактором формування на підприємствах системи економічної безпеки є зацікавленість осіб у здійсненні захисту підприємства, які визначають основні напрямки та пріоритети його діяльності, від яких залежить стабільність роботи господарюючого суб'єкта, життєздатність та сам факт існування його на

ринку, зокрема: власники, інвестори, керівництво, кредитори, партнери (як існуючі так і потенційні).

Необхідно зазначити, що створити універсальну систему економічної безпеки неможливо, оскільки кожне підприємство харчової промисловості унікальне, має свої особливості функціонування, ринкові зв'язки, можливості, потенціал, орієнтоване на власну ринкову нішу.

Тому, ставиться завдання відпрацювання загальні рекомендацій щодо формування системи економічної безпеки для підприємств харчової промисловості України, які потребують уточнення у кожному окремому випадку.

Враховуючи результати проведеного аналізу діяльності підприємств харчової промисловості та здійснюваних ними заходів безпеки, можна виокремити необхідні особливості формування СЕБ в сучасних умовах розвитку економіки України (табл. 1).

При формуванні системи економічної безпеки необхідно врахувати найбільш ризиковані моменти в кожній сфері діяльності конкретного підприємства, зважаючи на специфіку його роботи, сегмент ринку, розміри економічної діяльності, розташування, асортимент продукції та номенклатуру сировинних і матеріальних ресурсів тощо.

Для забезпечення найбільш повного аналізу, вчасного виявлення та успішного реагування на потенційні та наявні змін в роботі підприємства при побудові системи економічної безпеки необхідно визначити оптимальний рівень її централізації на кожному конкретному підприємстві. Так, на нашу думку, можливі такі рівні централізації виконання функцій забезпечення безпеки господарюючого суб'єкта харчової промисловості України:

- спеціалістами кожного підрозділу;
- спеціалістами окремо створеного підрозділу економічної безпеки;
- спеціалістами окремо створеного підрозділу економічної безпеки при оперативній підтримці фахівців кожного підрозділу підприємства.

**Особливості формування системи економічної безпеки підприємств
харчової промисловості України**

Основні напрями побудови системи безпеки	Особливості формування системи економічної безпеки на підприємствах харчової промисловості
1	2
Визначення необхідних етапів забезпечення безпеки	- формування переліку змін, які можуть вплинути на підприємство; - аналіз та виявлення небезпек, загроз, можливостей; - створення переліку особливо небезпечних факторів в діяльності підприємства; - визначення інформації, яка є найбільш важлива для конкретного підприємства (відповідно до особливостей галузі, підгалузі, розташування, ступеня монополізації ринку тощо)
Розподіл повноважень та відповідальності	- визначення ступеню допуску та доступу працівників; - розподіл повноважень, визначення відповідальних осіб; - визначення необхідного ступеня централізації системи економічної безпеки.
Вибір необхідних методів реагування на зміни	При вибір необхідних методик та методів виявлення небезпек (можливостей), їх аналізу та нейтралізації (використання), особливу увагу приділити визначенню: - методів збирання інформації про зовнішнє та внутрішнє середовище; - методик обробки і аналізу інформації; - методів нейтралізації, врахування загроз (можливостей).
Визначення і організація інформаційного забезпечення	- формування інформаційних потоків; - визначення повноважень та рівня допуску і доступу; - визначення ступеню централізації; - врахування загальної, організаційної та управлінської структури підприємства.
Визначення необхідного обсягу фінансування	Передбачає: - перелік витрат на створення системи економічної безпеки; - обсяг постійного фінансування функціонування системи; - визначення фінансування нейтралізації загроз або використання можливостей.
Визначення критеріїв ефективності системи	Розроблення методики оцінки ефективності системи безпеки виходячи з вчасності виявлення змін, їх важливості та величини ресурсів необхідних для реагування на такі зміни.

Визначення рівнів централізації дало змогу виділити три типи систем економічної безпеки, які доцільно було б впровадити на підприємствах харчової промисловості.

Централізована система економічної безпеки передбачає створення окремого підрозділу, на який покладено завдання збирання і аналізу інформації, виявлення небезпек, загроз та можливостей, відпрацювання оптимальних управлінських рішень, інформаційне забезпечення всіх сфер діяльності підприємства, фізичний та технічний захист тощо.

При децентралізованій системі економічної безпеки певні функції та етапи роботи покладаються в обов'язки окремих працівників, робота яких пов'язана з відповідними напрямками. При цьому остаточний аналіз, прогнозування, узгодження та прийняття рішень може здійснюватись керівництвом підприємства, або аналіз, прогнозування та відпрацювання рекомендацій також може здійснюватись визначеними працівниками-фахівцями, а керівництво здійснює лише прийняття рішень (в залежності від наявної кількості персоналу, його завантаженості та кваліфікації).

На нашу думку, така система найкраще працюватиме на невеликих підприємствах харчової промисловості, що мають значні фінансові обмеження, обслуговують невеликий сегмент ринку (місцевого значення), невисоку ризикованість бізнесу та невелику чисельність персоналу.

Змішану систему економічної безпеки ми пропонуємо запроваджувати лише на великих підприємствах, а особливо на тих, що мають відокремлені структурні підрозділи, зокрема: дочірні підприємства, філії, представництва, окремі великі підрозділи інфраструктури. Така система, на нашу думку, також буде ефективною на різного виду об'єднаннях (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни тощо).

Змішана система вимагає значних обсягів фінансування, великої кількості задіяного персоналу та складних комунікаційних зв'язків.

Ми вважаємо, що при змішаній системі економічної безпеки основні функції мають виконуватись підрозділом економічної безпеки, що має свою складну і розгалужену структуру. А деякі функції зі збирання інформації, первинної

обробки, аналізу та виявлення загроз і можливостей, а також при можливості реагування на них має виконуватись спеціалістами на місцях, особливо на відокремлених підрозділах, дочірніх підприємствах, філіях тощо. Але вся робота повинна координуватись підрозділом економічної безпеки.

Для визначення типу системи економічної безпеки на кожному окремому підприємстві ми пропонуємо застосувати певні критерії (табл.2).

Таблиця 2

Критерії визначення оптимального типу системи економічної безпеки

№ п/п	Критерій	Доцільність формування системи		
		змішаної	централізованої	децентралізованої
1	2	3	4	5
1	Загальна, виробнича та організаційна структура	Наявність декількох дочірніх підприємств. Наявність окремих великих підрозділів, служб та підприємств соціальної та виробничої інфраструктури	Корпусна виробнича структура. Наявність підрозділів та служб соціальної і виробничої інфраструктури	Відсутність дочірніх підприємств, філій. Безцехова структура виробництва. Відсутність окремих підрозділів та служб соціальної і виробничої інфраструктури
2	Ступінь охоплення ринку	Здійснення діяльності на вітчизняному (більшість території України) та міжнародному (значні об'єми) ринках	Здійснення діяльності на вітчизняному та міжнародному ринках	Здійснення діяльності в основному на вітчизняному обмеженому ринку (підприємство місцевого значення)
3	Національна належність капіталу	Значна частка капіталу належить іноземним власникам	Належність капіталу як вітчизняним так і іноземним власникам	Значна частка капіталу належить вітчизняним власникам
4	Масштаби діяльності: - чисельність персоналу; - обсяг реалізації; - номенклатура та асортимент продукції; - рівень доходності (прибутковості); - вартість власного капіталу	Велика чисельність персоналу, значні грошові обороти, обсяги реалізації та широкий асортимент продукції	Велика чисельність персоналу, великий обсяг реалізації, неширокий асортимент	Невелика чисельність персоналу, невеликі обсяги реалізації та неширокий асортимент

1	2	3	4	5
5	Використання інноваційних техніки та технологій	Наявність власних НД і ДК підрозділів. Переважна більшість техніки і технологій є власними найновішими розробками. Використання інноваційних техніки і технологій	Використання інноваційних техніки і технологій, а також власних наукових розробок	Відсутність підрозділів НД і ДКР. Переважна більшість техніки і технологій відповідає вимогам ринку. Використовуються деякі власні удосконалення техніки і технології
6	Ризикованість бізнесу	Висока ризикованість бізнесу, наявність великої кількості різнопланових небезпек та загроз	Помірна ризикованість бізнесу	Низька ризикованість бізнесу, невелика кількість небезпек та загроз
7	Необхідний обсяг інформації для ефективної діяльності та прийняття оптимальних управлінських рішень	Великі обсяги інформації, різноплановість, наявність, необхідність різних джерел	Невеликі обсяги інформації, значна кількість джерел	Невеликі обсяги інформації, незначна кількість джерел

Також, ще одним важливим моментом, що визначає особливості формування системи економічної безпеки на підприємствах харчової промисловості, є технологія процесу забезпечення безпеки діяльності господарюючого суб'єкта, яку можна представити, на нашу думку, у вигляді наступних етапів, а також відповідних процесів та засобів (табл. 3).

Технологія управління економічною безпекою

№ п/п	Етапи	Процеси	Засоби, методи та інструменти економічної безпеки
1	2	3	4
1	Формування переліку змін, які можуть вплинути на підприємств о	Виявлення факторів зовнішнього середовища. Виявлення факторів внутрішнього середовища. Визначення переліку об'єктів аналізу. Створення переліку змін зовнішнього і внутрішнього середовища, що можуть вплинути на підприємство в коротко- та довгостроковій перспективі.	- опитування працівників; - проведення зустрічей та консультацій з керівництвом підприємства, керівниками підрозділів, відділів, з іншими особами - носіями інформації; - огляд та вивчення ЗМІ; - групування отриманої інформації.
2	Виявлення та аналіз небезпек, загроз, можливостей	Вибір методів збирання і аналізу необхідної інформації. Проведення кількісної та якісної оцінки. Створення переліку небезпек, загроз, можливостей (за напрямками діяльності, підрозділами, етапами виробництва, організаційною структурою тощо).	- засоби збирання інформації; - методи оцінки точності, достовірності інформації та надійності джерел; - SWOTаналіз; - моделі кількісної оцінки змін; - критерії віднесення до небезпек, загроз, можливостей; - визначення і аналіз тенденцій
3	Створення переліку особливо небезпечних факторів в діяльності підприємства	Моніторинг небезпек, загроз та можливостей: - частота виникнення; - ймовірність виникнення; - можливість нейтралізації (врахування); - втрати (доходи), витрачені ресурси на нейтралізацію (врахування). Ранжування виявлених факторів небезпек за ймовірністю настання. Ранжування виявлених факторів небезпек та загроз за ступенем впливу на підприємство. Ранжування виявлених факторів небезпек за можливістю вплинути на них або нейтралізувати.	- результати аналізу небезпек, загроз, можливостей; - критерії визначення особливої небезпеки; - критерії ранжування; - консультації з фахівцями

1	2	3	4
4	Вибір методів реагування на зміни	Ідентифікація небезпеки. Створення переліку дій щодо нейтралізації небезпек та використання можливостей. Визначення доцільності здійснення тих чи інших заходів. Прийняття рішення про реакцію підприємства на зміни та можливі дії. Розрахунок фінансування можливих варіантів дій та вибір оптимального варіанту. Здійснення заходів щодо нейтралізації (зниження, врахування) небезпеки.	- результати ранжування; - матеріальні, фінансові, людські ресурси; - консультації з фахівцями
5	Визначення інформації, яка найбільш важливою для конкретного підприємства	Аналіз минулого досвіду врахування змін. Визначення найбільш важливих джерел та каналів інформації. Формування переліку симптомів зовнішнього і внутрішнього середовища, що свідчать про можливість виникнення небезпеки (можливості).	- періодичний перегляд небезпек і загроз та ступеню їх впливу на підприємство; - алгоритм ранньої діагностики небезпек та можливостей; - періодичний перегляд каналів та джерел інформації щодо надійності, вчасності, достовірності; - консультації з фахівцями; - удосконалення заходів щодо нейтралізації (врахування) небезпек (можливостей).

Побудова та функціонування системи економічної безпеки підприємств харчової промисловості України має відбуватись із дотриманням певних вимог та принципів. При формуванні на кожному окремому підприємстві системи економічної безпеки для подальшого ефективного її функціонування необхідно дотримуватись наступних вимог: повна узгодженість діяльності даної системи з системою управління підприємством; функціонування системи безпеки має виступати одним із основних засобів досягнення цілей підприємства; постійна готовність системи економічної безпеки до розвитку (зміна функцій, структурна реорганізація, застосування нових методів, засобів тощо); чітке визначення відповідальності, обов'язків, рівнів допуску та доступу; очолювати діяльність щодо захисту та координувати має людина, яка фанатично віддана своїй роботі та вбачає

зміст свого існування в компанії саме в забезпеченні безпеки; система економічної безпеки має органічно вплітатись в роботу всього підприємства.

Література:

1. Андрощук Г.А., Крайнев П.П., Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны. – Монография. – К.:Издательский Дом «Ин Юре», 2000. – 400 с.
2. Баяндин Н.И., Технологии безопасности бизнеса: введение в конкурентную разведку: Учебно-практич. пособие. –М.: Юрист, 2002. – 320с.
3. Боган Кристофер. Бизнес-разведка. Внедрение передовых технологий: пер. с англ. /Кристофер Боган, Майкл Инглиш; под общей ред. Б.Л. Резниченко. – М.: Вершина, 2006. –368 с.
4. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
5. Доронин А.И., Бизнес-разведка. 2-е изд., перераб. и доп.–М.: Издательство «Ось-89», 2003.–384с
6. Духов В. Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса / Духов В. Е. – К. : ИМСО МО Украины, НВФ “Студцентр”, 1997. – 176 с.
7. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12-19.
8. Иванова Н. В. Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств: Дис...к.е.н.: 08.00.04 / Н. В. Иванова.– Запоріжжя, 2011.– 274 с.
9. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
10. Кузнецов И.Н., Бизнес-безопасность. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2007. – 416 с.

- 11.Лянный Г. Экономическая безопасность предприятия [Электронный ресурс] / Г.Лянный. – Режим доступа: <http://intel2b.wordpress.com/2009/08/15/>
- 12.Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия. Организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности / Мак-Мак В. П. – М. : Мир безопасности, 1999. – 160 с.
- 13.Мельник Л. Г. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / Л. Г. Мельник, О.І. Карінцева. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 412 с.
- 14.Нікіфоров Г.К., Нікіфоров С.С., Підприємництво та правовий захист комерційної таємниці: Навч.-практ. посіб.для вищих навч. закл. – К.:Олан, 2001. – 208 с.
- 15.Шутяк Ю. В. Діагностика економічної безпеки підприємства. Дисертаційна робота. - Хмельницький, 2011. Автореферат дисертації, Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). - Хмельницький, 2011. - 24с.
- 16.Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы. 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство «Ось-89», 2003. —352 с